

AGNIESZKA MATUSIAK*

Uniwersytet Wrocławski (Polska)

ORCID: 0000-0003-0329-1379

ANDRZEJ POLAK**

Uniwersytet Śląski (Katowice, Polska)

ORCID: 0000-0002-3665-0115

MONIKA WOLTING***

Uniwersytet Wrocławski (Polska)

ORCID: 0000-0002-2901-927X

Wstęp

Wolność w horyzoncie posttotalitarnym

Freedom on the post-totalitarian horizon. The authors of this sketch are drawing a panorama of the potential interpretational aspects of understanding the category of freedom in the societies of the post-communist part of Europe. At the same time, they attempt to define the horizon for finding the answer to the identity-forming question that is key for this georegion, i.e. about the essence and the specificity of processes, phenomena and mechanisms of emancipation of culture and societies of post-totalitarian European countries from the legacy of World War II, and particularly its post-Yalta consequences which

---

* **Adres do korespondencji:** Centrum Transkulturowych Studiów Posttotalitarnych, Wydział Filologiczny, 53-313 Wrocław, ul. Poczтовая 9, pok. 311. **E-mail:** agnieszka.matusiak@uwr.edu.pl.

** **Adres do korespondencji:** Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, ul. Grota Roweckiego 5, 41-205 Sosnowiec. **E-mail:** andrzejpolakus@op.pl.

*** **Adres do korespondencji:** Instytut Filologii Germańskiej, pl. Nankiera 15b, 50-140 Wrocław. **E-mail:** monika.wolting@uwr.edu.pl.

embedded the countries and nations of Central, East and South-East Europe in the sphere of imperial subordination of Soviet dominance for nearly another half a century.

Keywords: freedom, post-communist Europe, post-dependency, postcolonial studies, neo-colonial discourse

Trudno nie zgodzić się z poglądem zaprezentowanym w niniejszym tomie w tekście Tadeusza Gadacza, że

żyjemy w czasach, w których dominują dwa niebezpieczeństwa: lęku przed wolnością i absolutyzacji wolności. Z jednej strony lękamy się wolności, gdyż wymaga ona odwagi, stanięcia w prawdzie, samodzielnego myślenia, twórczego wysiłku i odpowiedzialności. Z drugiej strony to absolutyzacja wolności. Wolność nie jest celem w sobie samym. Nie jest czymś absolutnym, wolnością czynienia czegokolwiek, zerwanych więzi, jak w demokracji opisywanej przez Platona. W państwie „demokratycznym po wszystkich kątach rozbrzmiewa hasło wolności. Ojciec boi się tu syna, a syn chcąc być wolny, nie boi się rodziców. Nauczyciel boi się uczniów i im pochlebia, a młodzi ludzie upodabniając się do starszych, nic sobie nie robią z nauczyciela”. I dodaje Platon: „w ogóle w ten sposób, gdzie się tylko ruszyć, wszędzie pełno wolności”. Do wolności trzeba być dojrzałym. Demokracja w społeczeństwach bezmyślnych, bezkrytycznych, pozbawionych obywatelskich cnót, może odwrócić się we własne przeciwieństwo. Ważne jest to, by być wolnym. Nie mniej jednak ważne jest to, co jest treścią naszej wolności.

Przypadająca na rok 2020 siedemdziesiąta piąta rocznica zakończenia drugiej wojny światowej — która spowodowała, że wolność stała się naczelną kategorią, wokół której budowało się myślenie Zachodu — stała się okazją, by poddać refleksji kwestię wolności w krajach posttotalitarnych europejskiego kontynentu; by prześledzić jej ścieżki ewolucyjne i spróbować odpowiedzieć na kluczowe dla tego georegionu pytanie tożsamościowotwórcze. Pytanie o istotę i specyfikę procesów, zjawisk i mechanizmów emancypacji kultur(y) i społeczeństw krajów europejskich ze spuścizny drugiej wojny światowej, a zwłaszcza jej pojałtańskich konsekwencji, które na kolejne niemalże pół wieku osadziły państwa i narody Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej w sferze podporządkowania dominacji sowieckiej. Dlatego też teksty prezentowane w niniejszym tomie w lwiej części koncentrują się wokół minionych trzydziestu lat transformacji systemowej, która kraje byłego bloku wschodniego nie tylko politycznie, gospodarczo i kulturowo, lecz przede wszystkim tożsamościowo zreorientowała ku swobodom i wartościom immanentnym demokracji. Na skutek zaistniałych transformacyjnych procesów mieszkańcy postkomunistycznej części Europy na nowo określili swój stosunek do kultury, zarówno własnej, jak i sąsiednich krajów, aczkolwiek skala i intensywność owego przededefiniowania była różna w każdym z krajów byłego imperium sowieckiego. Co istotne, redefinicji poddane zostały nie tylko kultura teraźniejsza, lecz także dziedzictwo przeszłości, w tym tragiczna historia drugiej wojny światowej. Zaczęto eksplorować już nie tylko jej karty chwalebne, lecz także te, które reżimy komunistyczne zamknęły w tajnych archiwach, a o których narzucona przez władzę oficjalna niepamięć niszczyła tkankę społeczną owych narodów, przyczyniając się do destrukcji ich współczesnego życia

— zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i kolektywnym. Przełomy prodemokratyczne z lat 1989–1991 niewątpliwie otworzyły drogę do pożegnania z komunizmem, jednak nie z pamięcią o nim, z jego totalitarnym doświadczeniem, którego tragiczna spuścizna wciąż drzemie w biografiach (indywidualnych i zbiorowych) kolejnych pokoleń Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej.

W świetle tego podstawowe staje się pytanie, w jakim stopniu społeczeństwa byłego bloku wschodniego były (wystarczająco) gotowe na przejście od antytotalitarnego marzenia o wolności do jej demokratycznego „praktykowania”¹, zwłaszcza zaś związanych z nią swobód obywatelskich, i czy nowo odzyskana po 1989 roku wolność (znaczona takimi wydarzeniami, jak ruch solidarnościowy w Polsce, upadek muru berlińskiego, kolorowe rewolucje w krajach satelickich ZSRR czy wreszcie rozpad samego Związku oraz wojna na terytorium byłej Jugosławii) przyczyniła się do pogłębienia świadomości wśród mieszkańców postkomunistycznej Europy, jak złożone są prawdy o tożsamości zamieszkiwanej przez nich części kontynentu oraz o konieczności bycia ostrożnymi w formułowaniu definitywnych rozstrzygnięć w zakresie wartości konstytuujących ową prawdę. W takim aspekcie kluczowe staje się też pytanie o to, czy i jak mechanizmy oraz procesy okresu „wielkiej zmiany” wpłynęły na rozumienie samej kategorii wolności przez społeczeństwa postkomunistycznej Europy.

Poszukiwania odpowiedzi na te zagadnienia skłaniają do uwzględnienia tendencji i zjawisk globalnych, które wraz ze zniknięciem żelaznej kurtyny gwałtownie wkroczyły do społeczeństw i kultur krajów byłego bloku wschodniego. Z całą pewnością niebagatelne znaczenie w omawianym kontekście miało zachodzące u progu XXI wieku, niespotykane wcześniej na taką skalę, przyspieszenie globalnych przemian świata. Były to przeobrażenia znaczona czterema cywilizacyjnymi rewolucjami: polityczną, gospodarczą, komunikacyjną i cyfryzacyjną, a także wielu wydarzeń będących owych rewolucji tragicznym pokłosiem, sprawiających, że kwestia wolności stała się dziś znów centralnym ogólnoswiatowym zagadnieniem — podobnie jak siedemdziesiąt pięć lat temu, kiedy świat po zakończeniu drugiej wojny światowej zaczynał nową erę w swej nowożytnej historii, rodząc liczne nadzieje i postulaty na temat „wolności”. Wśród owych wydarzeń XXI wieku do najważniejszych należą: atak terrorystyczny 11 września 2001 roku na World Trade Center, rozszerzenie Unii Europejskiej o kolejne państwa byłego bloku komunistycznego, kryzys ekonomiczny zapoczątkowany w 2007 roku, wojna na Bliskim Wschodzie i fala płynących stamtąd uchodźców, wzrost kulturowych polaryzacji, konflikty zbrojne na obrzeżach świata zachodniego, pat liberalnej demokracji czy też kryzys klimatyczny. Destrukcyjna natura owych wydarzeń spowodowała ogólnoswiatowe frustracje i lęki przed przyszłością, której postrzegana coraz bardziej apokaliptycznie wizja zaczęła dostarczać treściwej pożywki dla narastania zjawisk autorytarnych oraz populistycznych i nacjonalistycznych, które dziś wciąż wykazują tendencje rozwojowe. Czy jest to zatem

¹ Por. M. Foucault, *Rządzenie sobą i innymi*, przeł. M. Herer, Warszawa 2018.

oznaka tego, że zamiast indywidualnie ewoluować ku odpowiedzialnemu byciu wolnym, człowiek posttotalitarny — w obliczu utraty poczucia bezpieczeństwa — wybiera rozumianą po Frommowsku ucieczkę od wolności?

Bezspornie punktem zwrotnym w globalnym myśleniu o wolności oraz symbiotycznie powiązanych z nią bezpieczeństwie i zagrożeniach, dobrobycie i biedzie, okazał się atak na WTC, który dramatycznie przesunął znaczenia pojęć przyjaciół-wróg. Począwszy od tego momentu, globalne konflikty militarne coraz intensywniej stawały się codziennym tematem mediów, wkrótce również literatury, która (podobnie jak inne teksty kultury) wytworzyła nową poetykę dostosowującą się do charakteru nowych wojen, asymetrycznych form starć militarnych, postheroicznych społeczeństw posttotalitarnej Europy i fal migracyjnych. Istotnym elementem w zakresie proponowanej w niniejszym tomie problematyki może być nowatorskie wykazanie przestrzeni zaangażowania politycznego pisarzy i innych twórców kultury XXI wieku w problemy globalne, w intelektualną debatę post- i dekolonialną, w określenie linii ostrzegania „obcego” i „swojego”, ofiary i agresora. W tym kontekście zasadne jest postawienie pytania o odnoszące się zarówno do przeszłości, jak i do terażniejszości debaty tożsamościowe, toczące się wewnątrz postkomunistycznych państw i społeczeństw. Jak bardzo dominujące lub walczące o dominację dyskursy historiograficzne, tożsamościowe, projekty polityczne i formy pamięci zbiorowej, niezależnie od deklaracji antykomunizmu bądź postkomunistycznej nostalgii ich uczestników, zrywają z formami obecnymi w tych dyskursach, także w okresie sprzed 1989 bądź 1991 roku, a w jakim stopniu je reprodukują? W jakim stopniu kontynuowane są, w jakim dominują, a w jakim zmieniają się bądź dekonstrukcji podlegają wielkie kwantyfikatory narodowe w debatach o historii i współczesności, jak bardzo historia traktowana jest ciągle jako narzędzie obrony narodowej (bądź narodo-etnicznej) tożsamości? W jakim stopniu dyskursy historyczne i pamięć zbiorowa są nadal etnocentryczne, kolonizujące, definiujące wewnętrznych i zewnętrznych kolektywnych wrogów oraz obcych, a w jakim ewoluują w stronę większego pluralizmu i inkluzyjności?

Jedną z głównych intencji przyświecających powstaniu niniejszego zbioru jest także próba wykazania, jak literatura i kultura, które służą między innymi samoobserwacji społeczeństw, wywierają wpływ na pola społeczne i realność doświadczeń irytacji. Przyjmując, że Niklas Luhmann miał rację, twierdząc, że systemy społeczne odnawiają się bezustannie, „ewoluują” także w kontekście konfrontacji z kulturowymi irytacjami i zakłóceniami², to wykorzystanie kategorii „zakłóceń” (prekursorzy: Claude E. Shannon i Warren Weaver, Erhard Schüttpelz)³ do badań

² Por. J. Szacki, „Luhmann: teoria systemów autopojetycznych”, [w:] *idem, Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2003, s. 935–944. Zob. też M. Głazewski, *Teoria systemów autopojetycznych Niklasa Luhmanna — między metafizyką a metabiologią*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/539/Michal%20Glazewski%20Teoria%20systemow%20autopojetycznych%20Niklasa%20Luhmanna.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 10.02.2021).

³ Por. C.E. Shannon, W. Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana 1964; E. Schüttpelz, *Der Fetischismus der Nationen und die Durchlässigkeit der Zivilisation. Globalisierung*

intelektualnych dyskursów literaturoznawczych, kulturoznawczych, medioznawczych, filmoznawczych czy też historiograficznych może się okazać wyjątkowo produktywnie w odniesieniu do kategorii wolności. W związku z tym warto poddać pod namysł kwestię, w jakim stopniu tekstom kultury może być przypisywana nie tylko wartość estetyczna, lecz także polityczna oraz społeczna, wskutek czego stają się one rzecznikami spraw ludzkich, spraw humanizmu. Dzięki temu głos zaangażowanych twórców i intelektualistów może zyskać niebagatelny wpływ na rozwój społeczeństw. Wiadomo, że istotne przełomy, jakimi są wojny, wygnania, wysiedlenia, bieda, przemoc czy inne sytuacje kryzysowe, w których kwestia wolności zostaje priorytetowo wprowadzona na sztandary intelektualnych, społecznych czy politycznych debat, prowokują zawsze kolektywne procesy normalizujące, a tym samym wprowadzają strategie przystosowania się do panujących warunków (Jürgen Link). Z myślą więc o jak najbardziej kompleksowym podejściu do tak wytyczonego obszaru badawczego autorzy artykułów prezentowanych w niniejszym tomie starali się, by wybrane do analizy teksty kultury rozpatrywać na dwóch poziomach, to jest ich zawartości estetycznej, czyli systemu symbolicznego — figur, tematów, motywów, oraz ich oddziaływania w społeczeństwie, czyli w kontekście dyskusji, które wywołują, wypowiedzi samych twórców, ich stanowiska politycznego. Zapewne przyświecało im przekonanie, że dzięki takiej strategii badawczej łatwiejsze będzie ustalenie odpowiedzi, jakie ślady pozostawiają w tekstach kultury zdarzenia ostatnich siedemdziesięciu pięciu lat (w tym przede wszystkim minionego transformacyjnego trzydziestolecia), jaka jest poetyka, czym wyróżniają się narracje i dyskursy o tym okresie oraz jakimi środkami twórcy wyrażają swoje zaangażowanie polityczne i społeczne, których oś tworzy kategoria wolności.

Rok 2020 zachęcił do zastanowienia się nad zagadnieniem wolności również z innej przyczyny, mającej wymiar globalny, to jest pandemii COVID-19, która wracając do góry nogami dotychczasowy, jak się zdawało niewzruszony porządek rzeczy, niejako wymusiła gruntowne zrewidowanie stosunku człowieka do otaczającego go świata, do jego relacji z nim i w nim oraz wartości, w jakich imię będzie dalej rozwijany. Z całą pewnością pandemia uświadomiła, wyjątkowo dotkliwie, priorytetową egzystencjalną rangę nieegoistycznego wymiaru człowieczeństwa wpisanego w kulturę dialogicznego działania w odpowiedzialności na rzecz kruchego wspólnego dobra. Prawda ta, jak nigdy dotąd od czasów drugiej wojny światowej, stała się centrum uwagi zarówno przestrzeni prywatnej, jak i publicznej, uwypuklając symbiotyczny splót wolności z takimi kategoriami, jak sprawiedliwość, solidarność czy odpowiedzialność⁴. Dlatego też, jak podkreślają specjaliści z różnych dyscyplin

---

durch technische Medien bei Marcel Mauss (1929), [w:] 1929. *Beiträge zur Archäologie der Medien*, red. S. Andriopoulos, B.J. Dotzler, Frankfurt a. M. 2002, s. 158–172; *Zeitschrift für Kulturwissenschaften* 2011, z. 2. *Störfälle*, red. L. Koch, Ch. Petersen, J. Vogl.

⁴ Problematykę tę dokładnie podejmują autorzy zbiorowej monografii, zaplanowanej do publikacji w roku 2021 w Harrassowitz Verlag: *Solidarity and responsibility. Studies in ethics, aesthetics and culture*, red. A. Matusiak, A. Lewicki, A. Libura.

nauki⁵, palącą koniecznością na następne lata, nie tylko te najbliższe, stał się namysł nad nowym zdefiniowaniem rozumienia wolności, zwłaszcza w obliczu nieuchronności ograniczenia pewnych swobód obywatelskich z myślą o ochronie zarówno ludzkiego życia, jak i środowiska naturalnego, zagrożonego katastrofą klimatyczną⁶.

* * *

W obliczu trwającego kryzysu pandemicznego, który stał się swoistym katalizatorem bezlitośnie obnażającym nie tylko wiele problemów i zaniedbań w obszarze praw człowieka, prowokujących systemowe wykluczenia i nierówności, lecz także globalne współzależności, tym bardziej aktualnego wydźwięku zyskują materiały proponowane w części poświęconej szeroko rozumianej debacie postzależnościowej. Zgromadzone w niej teksty odnoszą się do interdyscyplinarnego seminarium *Neoimperializm, neokolonializm i dyskurs (neo)kolonialności w społeczeństwach i kulturach postkomunistycznych XXI w. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia*, które odbyło się w Wojnowicach w dniach 7–8 czerwca 2018 roku w ramach cyklicznych spotkań naukowych, organizowanych przez Centrum Transkulturowych Studiów Posttotalitarnych Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego współorganizatorem już po raz drugi było Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu/Wojnowicach.

Genealogia wolności w posttotalitarnej Europie wyrasta z wielowarstwowej i skomplikowanej pamięci o wielorakich formach zniewolenia: narodowym, społecznym, klasowym czy kulturowym, które w ciągu dziejów wchodziły między sobą w rozmaite alianse, a w konsekwencji nie tylko prowadziły do pogłębienia i utrwalenia podporządkowania, lecz z czasem także rodziły opór wobec niego, skutkując jego zanegowaniem, odrzuceniem i ugruntowaniem emancypacji. Nie jest jednak tak, jak mogłoby się здаwać, że gdy rozpadają się imperialne zależności, pozostaje po nich próżnia, albowiem w miejsce minionych hegemonialnych sił wyrastają nowe imperialne uwikłania, które budują swoje neokolonialne sieci zarówno na poziomie globalnym, jak i lokalnym.

Neokolonializm, nazywany też kolonializmem XXI wieku, przeważnie definiowany jest jako neoimperialna polityczna strategia dawnych metropolii wobec swych wyemancypowanych posiadłości. Oprócz polityki za płaszczyzny efektywnej neo-

⁵ Zob. D. Nadażdin, *Co nam przyniósł COVID-19? O prawach człowieka, obowiązkach rządzących i solidarności w czasach koronawirusa*, <https://amnesty.org.pl/co-nam-przyniosl-covid-19-o-prawach-czlowieka-obowiazkach-rzadzacych-i-solidarnosci-w-czasach-koronawirusa/> (dostęp: 17.09.2020).

⁶ Por. na przykład wykład Timothy'ego Gartona Asha wygłoszony w ramach Warszawskiego Forum Europejskiego w dniu 20 października 2020 roku, zatytułowany *Wolność w czasach zarazy: pandemia, liberalizm i przyszłość*, <https://kulturaliberalna.pl/2020/10/27/ash-wolnosc-w-burzliwych-czasach/> (dostęp: 21.10.2020).

kolonialnej dominacji uważane są także sfery: militarna, ekonomiczna, finansowa, techniczna oraz społeczno-kulturalna, w tym i naukowa.

Terytorialnie neokolonializm kojarzony jest w przeważającej mierze z procesami, mechanizmami oraz strategiami państw zachodnich wobec swych utraconych zamorskich kolonii. Zdecydowanie mniej w literaturze przedmiotu bada się praktyki neokolonialne wobec krajów dawnego bloku wschodniego, dla którego upadek muru berlińskiego oraz rozpad ZSRR i Jugosławii oznaczały nie tylko początek trudnego i żmudnego procesu usamodzielniania się od sowieckiej zależności, lecz także inicjację dla ustanowienia nowej równowagi sił i nowego podziału stref imperialnych wpływów: nowa globalna gospodarka i ład finansowy, nowy porządek militarny itp. — od Bałtyku po Morze Kaspijskie, od Tadżykistanu i zdestabilizowanych Bałkanów po Gruzję, Azerbejdżan, jak również Syrię, Irak i Afganistan; od zjednoczonych Niemiec po granice Chin.

O ile studia politologiczno-ekonomiczne w przywołanym kontekście — w literaturze zarówno anglojęzycznej, jak i w językach regionalnych — wykazują zdecydowaną tendencję rozwojową, o tyle w zakresie neokolonialnych studiów nad społeczeństwami i kulturami obszaru postkomunistycznego istnieje poważna luka badawcza⁷. Polem wyjątkowo słabo spenetrowanym jest aspekt neokolonializmu definiowany jako stan zdekolonizowanych krajów po odzyskaniu niepodległości, dla którego sferą neoimperialnej dominacji jest tożsamość — zarówno jednostkowa, jak i zbiorowa. Za konceptualne narzędzie diagnozy, krytycznej analizy i opisu może w tym wypadku posłużyć dyskurs (neo)kolonialności, dzięki któremu wyraźnie widać, jak (neo)kolonialność władzy i wiedzy rodzi (neo)kolonialność bytu podmiotu oraz społeczeństwa, próbującego w nowych pokolonialnych warunkach przepracować imperialne doświadczenie, noszące w przeważającej mierze znamiona traumy. Dyskurs (neo)kolonialności zaszyfrowany jest wówczas przede wszystkim w wieloaspektowych i wielopoziomowych strukturach władzy, które, wikłając się w różnorakie konfiguracje, określają realia życia społeczno-politycznego i kulturalnego, sferę pracy, relacje interpersonalne, obierane życiowe postawy, procesy i mechanizmy dystrybuowania wiedzy. Jego konsekwencje przejawiają się w wyborach kulturowych, w czynnikach je konstytuujących, w języku, w literaturze, w ludzkich umysłach, a więc i w tym, jak ludzie się postrzegają i zachowują, jaki jest ich stosunek do wspólnoty, w której funkcjonują (rodziny, grupy społecznej, społeczeństwa, narodu), a także w kryteriach akademickich, odpowiedzialnych za wytwarzanie dyskursu wiedzy⁸.

Do wnikliwszego zajęcia się problemem neoimperializmu i neokolonializmu oraz dyskursem (neo)kolonialności w krajach postkomunistycznych w niemałej mierze skłania zdający się nie mieć końca rosyjsko-ukraiński konflikt zbrojny, będący pokłosiem nasilających się neoimperialnych działań Rosji, dążącej do odbudowy

⁷ Zauważał to już Boris Buden w swej monografii *Strefa przejścia* (przeł. M. Sutowski, Warszawa 2012).

⁸ Por. M.V. Tlostanova, W. Mignolo, *Learning to Unlearn: Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*, Ohio 2012.

strefy wpływów socjalistycznych w regionie i na świecie. Dodatkowymi czynnikami są także *exodus* do Europy uchodźców z rozognionej działaniami zbrojnymi Afryki i Azji Zachodniej oraz nacjonalizmy odradzające się jako globalna odpowiedź na uniwersalizm globalizacji z ośrodkami dominacji nie tylko na Zachodzie, ale także i Wschodzie. Uczestnicy wzmiankowanego seminarium w trakcie dyskusji starali się znaleźć odpowiedź na następujące kwestie:

— jaka jest współczesna kondycja dawnego centrum imperialnej dominacji niedyktatorskiego bloku krajów realnego socjalizmu;

— jaki jest psychospołeczny i narodowy stosunek społeczeństw obszaru postsowieckiej zależności do byłego imperialnego centrum;

— jakie są nowe imperialne centra Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej; jaka jest specyfika owych neoimperialnych centrów i właściwego im dyskursu (neo)kolonialnego, kreowanego na neoimperialne potrzeby w regionie oraz na wewnętrzny użytek;

— jakie są procesy, mechanizmy, instrumenty i praktyki neokolonialnej dominacji, w jakim stopniu są wspólne dla omawianego tu regionu polityczno-kulturowego, a w jakim różne; w tym kontekście wypada wskazać szczególnie na konflikty zbrojne, ich specyfikę i konsekwencje nie tyle polityczne, ile przede wszystkim psychospołeczne oraz kulturowe, które dotknęły region postsowiecki, począwszy od lat osiemdziesiątych/dziewięćdziesiątych XX wieku do dzisiaj;

— jak podmioty posttotalitarne, jako jednostka, grupa społeczna, społeczeństwo i naród, plasują się w stosunku do nowych imperialnych centrów: czy (wciąż) postrzegają się w charakterze subalternów? Dyskurs auto(neo)kolonizacji (perspektywa makro i mikro);

— jakie są rola i znaczenie nowych mediów oraz nowych mediów jako neoimperialnego kreatora systemu wartości oraz zachowań i postaw neo(auto)kolonialnych w społeczeństwach i kulturach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej;

— jakie są priorytety tożsamościotwórcze postkomunistycznych podmiotów w polu neokolonialnych oddziaływań (wymiar jednostkowy i kolektywny, zwłaszcza pokoleniowy);

— jaka płaszczyzna temporalna określa dominujący tożsamościotwórczy buდეlec społeczeństw Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej po 1989 roku: przeszłość? teraźniejszość? przyszłość?;

— jakie czynniki, jakie podmioty/instrukcje oraz w jaki sposób, za pomocą jakich mechanizmów i instrumentów kształtują stosunek społeczeństw Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej wobec uchodźców i migrantów (kontekst globalny, regionalny i lokalny).

* * *

Zdajemy sobie sprawę, że przedstawiony w niniejszym szkicu zarys możliwych zagadnień podjętego tematu jest niepełny. Ale też i nie rości on sobie pretensji do wyczerpującego opisu tak wieloaspektowego fenomenu, jakim jest wolność w post-totalitarnych krajach powojennej Europy. Mamy jednak nadzieję, że zaakcentowane pola badawcze mogą stać się ciekawą zachętą dla kolejnych autorów z kręgu literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, historii, filozofii, socjologii czy antropologii kultury, którzy zechcą podjąć się kreatywnej kontynuacji odczytywania na intelektualnej mapie postkomunistycznej Europy rozlicznych, niełatwych i nie zawsze oczywistych dróg, wiodących jej społeczeństwa ku wolności lub od owej wolności je oddalające.

Bibliografia

- Ash, Timothy G. 2020. *Wolność w czasach zarazy: pandemia, liberalizm i przyszłość*, <https://kulturaliberalna.pl/2020/10/27/ash-wolnosc-w-burzliwych-czasach/> (dostęp: 21.10.2020).
- Buden, Boris. 2012. *Strefa przejścia*. Przeł. Michał Sutowski. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Foucault, Michel. 2018. *Rządzenie sobą i innymi*. Przeł. Michał Herer. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Głazewski, Michał. 2009. *Teoria systemów autopojetycznych Niklasa Luhmanna — między metafizyką a metabiologią*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/539/Michal%20Glazewski%20Teoria%20systemow%20autopojetycznych%20Niklasa%20Luhmanna.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 10.02.2021).
- Koch, Lars, Christer Petersen, Joseph Vogl, red. 2011. *Zeitschrift für Kulturwissenschaften 2, Störfälle*.
- Matusiak, Agnieszka, Andrzej Lewicki, Agnieszka Libura, red. W przygotowaniu. *Solidarity and responsibility. Studies in ethics, aesthetics and culture*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Nadażdin, Draginja. 2020. *Co nam przyniosł COVID-19? O prawach człowieka, obowiązkach rządzących i solidarności w czasach koronawirusa*, <https://amnesty.org.pl/co-nam-przyniosl-covid-19-o-prawach-czlowieka-obowiazkach-rzadzacych-i-solidarnosci-w-czasach-koronawirusa/> (dostęp: 17.09.2020).
- Schüttelz, Erhard. 2002. „Der Fetischismus der Nationen und die Durchlässigkeit der Zivilisation. Globalisierung durch technische Medien bei Marcel Mauss (1929)”. W: 1929. *Beiträge zur Archäologie der Medien*, red. Stefan Andriopoulos, Bernhard J. Dotzler, 158–172. Frankfurt a. M. 2002.
- Shannon, Claude E., Warren Weaver. 1964. *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press.
- Szacki, Jerzy. 2003. „Luhmann: teoria systemów autopojetycznych”. W: *idem, Historia myśli socjologicznej*, 935–944. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tlostanova, Madina V., Walter Mignolo. 2012. *Learning to Unlearn: Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*. Ohio: The Ohio University Press.